

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June 2017, PP37-48

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2017ء، مسلسل شمارہ 3

☆ ڈاکٹر نگہت خورشید نارو

پنجابی تھیٹر دے مہاڑ

Abstract

Punjabi drama played in all continents to the world where Punjabi Language is spoken or read. Present article is a brief review of Punjabi Drama which is played all over the world. Punjabi Drama is played under different modes movement on the issue is raised in society of that area. In Pakistan different private groups and NGOs, present Punjabi drama on social, economical, moral, psychological, political and sensitive issues which are faced by public in Non-Muslim world religious themes are also presented in Punjabi Drama. Another popular drama in Pakistan is Punjabi Musical comedy drama the main object of Punjabi drama is to provide entertainment and to create awareness about

their rights and issues. Present article reveals that Punjabi Drama is rich in using all types of themes and modern techniques. Now a day Punjabi Drama is successfully played in Pakistan, India, England & Canada etc.

ڈرامہ دنیا دی ہر تہذیب وچ، ون پونے ڈھنگ نال کھیڈیا جا رہیا اے۔ یونانی، مصری، آریائی، چینی، انگریزی ڈرامہ اپنے تہذیبی تے ثقافتی پس منظر نال دنیا دے سامنے موجود نیں۔ ایہناں سب تہذیبیاں وچ ڈرامے دا مڈھ مذہبی بھجناں گیت تے کہانیاں نوں ڈرامائی شکل دین نال رکھیا گیا۔ پنجابی ڈرامے دے تاریخی پکھوں پنجابی ناولک دی اساری سیکولر ڈرامے توں ہوئی اے ایہدا مڈھ مذہب دی تھیں معاشرتی رومانوی قصے کہانیاں نوں نالگی کرت دین نال بجھا۔ پنجابی ناولک دی مہاڑ سازی وچ انسان تے اوہدے معاشرے دی کہانی نوں ہمیشہ اہمیت حاصل رہی۔ پنجابی زبان دی قدامت پنج ہزار سال پچھے تک، دراوڑی منڈاری تے فیئرسکرت زبانوں تک جاندی اے سنسکرت زبان وچ اشوگھوش، بھجوتی، کالی داس نے ڈرامے وچوں نال کمایا پر سنسکرت ڈراما اشرافیہ یعنی اعلیٰ طبقے دی تفریح واسطے کھیڈیا جاندا رہیا۔ سنسکرت زبان اُتے عالماں نے پھرے بٹھا دتے، چنانچہ ایہناں سب قدیم زبانوں وچ رچے ڈرامے نے آن والے ڈرامے (پنجابی ڈرامہ) لئی کج لہیاں تے ضرور بنائیاں پر عوام اندراوہ ای ڈراما مقبول ہو یا جیہڑا عوامی سطح تے عوامی بولیاں یعنی پراکرت وغیرہ وچ رچیا جاندا اے ایہہ عوامی زبان وچ عوامی میلیاں ٹھیلیاں تے عوام لئی کھیڈیا جاندا اے۔ جتھوں تک پنجابی ڈرامے دا تعلق اے ایہدی بنیاد لوک ناولک توں بجھی۔ جس وچ صدیاں پرانے قصیاں تے لوک داستاناں نے اہم کردار ادا کیتا۔

”برصغیر دے مختلف علاقیاں وچ جیہڑے لوک ناولک عوام لئی صدیاں

توں تفریح مہیا کردے پئے نیں اوہناں وچ یوپی تے بہار دے

علاقے وچ نوٹنکی اے جیہڑا نوناٹک دا اپ بھرنش روپ اے“۔ (1)

مہاراشٹر وچ تماشا تے پاڈا (جوشیواجی کی تعریف و تذکرے تک محدود تھا جس کو منظوم شکل میں پیش کیا

جاتا تھا)، (2) آندرا پردیش وچ براکتھا تے ہری کتھا، بنگال وچ جاترا پنجاب وچ رام لیلا کرشن لیلا، راس،

سوانگ (راس دراصل بہرپ بدل کر ڈرامہ یا نائک کھیلنا ہے اس لیے پنجابی زبان میں اسے سوانگ بھی کہتے ہیں) (3)، بھنڈ، نقلیے، پتلی تماشے (رامان، مہا بھارت، سکندر کا حملہ، راجہ پورس کی لڑائی، رانا پرتاب، دربار اکبری، بیربل وزیر، امر سنگھ راٹھور، جیمیل بھتہ، دلا بھٹی، شاہجہانی دربار، 1857ء کا غدر، پتلیوں کے چند تاریخی کھیل ہیں) (4)۔ ایہناں سب وچ اپنے علاقے دی تہذیب نال ناکی قصے کہانیاں پیش کیتیاں جاندیاں رہیاں نیں۔ جتھوں تک پنجابی ڈرامے دا تعلق اے ایس وچ سخی بادشاہ، ظالم بادشاہ، دوست بادشاہ۔ جنڈی دی وار، دے دی وار، ہیر رانجھا، سوئی مہینوال، مرزا صاحبان، پورن بھگت، سسی پنوں، کیما ملکی، شاہ بہرام، سہتی مرادیاں کہانیاں نوں کرداراں راہیں نائک دی شکل وچ سر جیا جاندا، انج پنجابی ڈرامے دا اک مہاڑ لوک نائک و جھوں معاشرتی، رومانوی تے داستانی نظر آؤندا اے جس وچ انسان دیاں سدھراں خواہشاں، سیاسی دھڑے بازیاں نفسانی خواہشاں۔ پیار، محبت، موہ ماہی دالالچ اخلاقی سچائیاں دی پریرنا تے برائی دی نندیا دے حوالے نال ڈرامے دیاں کڑیاں نوں اگے ٹوریا گیا اے ایہہ نائک صدیاں توں پنڈاں وچ درختاں تھلے پڑاں وچ میلیاں ٹھیلیاں تے عوام نوں سستی تفریح مہیا کر دے رہے نیں۔

آج وی دور دراڈے پنڈاں وچ جتھے ریڈیو ٹیلی ویژن تے جدید تھیٹر نہیں اپڑ سکدے پرانے لوک راہس دھار پیے گروپ اپنیاں اپنیاں ٹولیاں نال روایتی لوک نائک پیش کر دے پئے نیں۔ چچا وطنی چک 44 دے نقال وی صدیاں توں فیصل آباد فیروز پور دے علاقیاں وچ راہس رچاندے رہے نیں۔ ہزارہ، کشمیر، جہلم، اٹک دے علاقیاں وچ باوامنگو کہارتے اوہدے پتر ہیر رانجھا، سوئی مہینوال، مرزا صاحبان، شاہ بہرام، سسی پنوں، پورن بھگت دے سوانگ رچاندے۔

”بابا منگو کہہار کے کمسن اور گیسو دراز بیٹے بھی پریوں، ہیر، سہتی اور

صاحبان، سوئی، سسی، لونان کے بہرپ بھرتے تھے اور بڑے بیٹے

بھتے مردانہ کردار کرتے تھے۔ یہ لوگ راولپنڈی سے 12 میل دور

کرپا اور چراہ نامی دیہات کے رہنے والے تھے۔“ (5)

شاہ دین گروپ قیام پاکستان توں پہلاں لدھیانہ امرتسر دے علاقیاں وچ تے اوس توں بعد سرگودھا منڈی بہاؤ الدین ٹوبہ ٹیک سنگھ، فیصل آباد دے علاقیاں وچ روایتی لوک نائک پیش کر دے سن۔ اس روایتی نائک

وچ مردہی عورتاں دے کردار ادا کر دے پرانی طرز دے کاسٹیوم تے میک اپ ورتے جاندے۔
 برصغیر وچ اٹھارویں صدی وچ انگریزی اثرات پیٹھ پاری تے انگریزی تھیٹر وچ پہلوں پہل اثرافہ دے
 طبقے لئی غیر ملکی زبانوں یا اُردو وچ ڈرامے پیش کیتے جان لگے۔ بمبئی مدارس تے کلکتہ وچ پاری نائٹ کمپنیاں قائم
 ہوئیاں۔ ایہناں نائٹ کمپنیاں پنجاب وچ اپنے نائٹ پیش کیتے چنانچہ ایہناں دی ویکھا ویکھی مقامی سطح تے وی نائٹ
 کمپنیاں بن لگیاں۔ ایس طرح مقامی لوک تھیٹر مغربی اثرات پیٹھ اک نواں مہاڑ لے کے ظاہر ہويا۔

”الیکزینڈر تھیٹر کمپنی بمبئی دے پروپرائیٹری سیٹھ حبیب تے محمد سیٹھ سن

ایہناں اُردو توں علاوہ ہیرا، نجھا، سوہنی مہینوال پنجابی نائٹ سیالکوٹ

فیروز پور دے علاقیاں وچ کھیڈیا“۔ (6)

فلم ساز بجن آرا دی تھیٹر کمپنی نے دلی تے لکھنوتوں اڈلہور وچ وی ڈرامے کھیڈے ایہناں دا ڈراما ہیرا، نجھا
 اتنا مشہور ہويا کہ لوکاں گھر دے بھانڈے وچ کے بار بار ایہہ ڈراما دیکھیا۔ ایہناں کمپنیاں دے ڈرامیاں وچ باقاعدہ
 سکرپٹ لکھوایا جاندے۔ زنانیاں دے کردار زانائیاں ہی ادا کردیاں۔ اعلیٰ کاسٹیوم تے میک اپ دا باقاعدہ اہتمام کیتا
 جاندے۔ سٹیج، سینری تے پردے نوں وی اہمیت دتی جاندی نشری تے منظوم نویں طرح دے مکالمے ورتے جاندے
 ایہناں نائٹاں دے اداکار نائٹ وچ منقبت دوہڑے تے گیت آپ گاکے پیش کردے ایہہ نائٹ روایت تے
 مغربی ڈھنگ دونوں نوں نال لے کے ٹردے نظر آندے نیں۔ پاکستان بن توں بعد انگریزی اثرات پیٹھ پنگرن
 والے ایہناں تھیٹراں وچ فضل شاہ دا پاکستان آرٹ سوسائٹی، شفیع بٹ دا آزاد تھیٹر، باؤ جان محمد دا اتفاق تھیٹر سرائیکی
 علاقے وچ سرائیکی کہانیاں، گامن تھیٹر، اللہ بخش تھیٹر، ہمایوں تھیٹر، مظفر گڑھ، ساہیوال، سرگودھا، کیمبل پور،
 بہاولپور، بہاولنگر وچ نائٹ پیش کردے رہے۔ مغربی پنجاب وچ ایس قسم دیاں کمپنیاں نے 1970ء تک ایہہ نائٹ
 پیش کیتے جس توں بعد ایہناں دے نائٹاں وچ گیتاں نوں ودھیری تھان دتی جان لگی۔

ونڈ نے پنجابی نائٹ کاراں نوں نفسیاتی تے جذباتی سطح تے متاثر کیتا 1947ء توں بعد دے پنجابی
 نائٹاں وچ مہاجراں دی اپنے اصلی پنڈاں دی یاد تے اصلے توں اکھڑن دے دکھ داسیک پنڈراں اگست، مٹھاپانی،
 کیسرو، آئی آزادی آدنا نائٹاں وچ دکھالی دیندی اے۔ پنجابی نائٹ دا اک ہور مہاڑ سنجیدہ نائٹ دے حوالے نال
 سامنے آیا، جدوں 1964ء وچ اکرم بٹ داناؤل سجاؤل پاکستان آرٹس کونسل دی سٹیج توں پیش کیتا گیا۔ نائٹ وچ

سجاول تے کمودے درمیان محبت دے تعلق نوں رومانوی نفسیاتی تے روحانی اعتبار نال کھوجن دی کوشش کیتی گئی اس توں بعد نجم حسین سید دا جنگل دارا کھا 1967ء وچ الحمدی سٹیج توں پیش کیتا جان والا کامیاب ڈراما اے۔ جس وچ ہیٹھیاں تے کچھڑیا قوماں دازور آرتے سپر طاقتاں کولوں اپنے آپ نوں بچاؤن دے پائے کرن دی کہانی اے نجم حسین سید دے ناٹکاں وچ مارکسزم تے سوشل ازم دے نظریات دا اک اپنا ای ڈھنگ دسد اے جس وچ اوہناں دی خواہش اے کہ سانجھ تے اکیٹا عوام دی طاقت داسر چشمہ ہوئے۔ اوہ لکھدے نیں

”اسیں کمزور آں پر جے اک مٹھ ہو جائیے تے اسیں کیہ نہیں کر

سکدے۔ اپنیاں غاراں نوں قلعے بنا لو، گھر گھر وچ خبر دھا

دیو۔۔ اٹھ کھلون دا ویلا آ گیا اے۔“ (7)

الحمدی سٹیج توں ایہناں دو مڈھلے سنجیدہ ناٹکاں توں بعد ہلکے پھلکے مزاحیہ انداز دے ناٹک پیش کرن دا سلسلہ شروع ہو یا جنہاں وچ کسے سماجی مسئلے نوں ہلکے پھلکے مزاحیہ ڈھنگ نال سٹیج تے پیش کیتا جان لگا۔ آہستہ آہستہ ایہہ کمرشل پنجابی ڈراما پیسے کمان واسطے ودھیرا ورتوں وچ آون لگا راحت، سلاطین شیراز ہال تے فلیٹر وچ ایہو جے ڈرامے کھیڈے جان لگے جنہاں وچ وارنٹ گرفتاری، جھنجٹ، اللہ دی قسم، گنجامیرا یار، ٹوسٹ وغیرہ شامل نیں ایس دور دے ناٹک دامہاڑ کرداری تے مکالماتی مزاح ول دسد اے۔ جس وچ کہانی تے پلاٹ وی کسے حد تک موجود نیں۔ نہلے تے دہلا، سدھا موڑ، بچ موڑ توں، ویٹنگ روم، لاڈاں پٹی، جاہل فیملی تے میں آٹھ پاس، بڈھا ٹرنک اور بوئسکی نے ریکارڈ بنس کیتے۔

1979ء وچ ڈراما سنسرو جھوں پنجابی تھیٹر وچ اک نواں مہاڑ وکھالی دیندا اے۔ ایس ڈرامے وچ امان اللہ نے طنز تے جگت بازی دے عنصر نوں ودھا چڑھا کے پیش کیتا۔ ’رنگ کمٹری‘ تے ’شرطیہ مٹھے‘ توں بعد کمرشل ڈرامے وچ جگت بازی بتدریج ودھدی گئی۔ 95-1990ء تک پنجابی دے کمرشل تھیٹر وچ مکالماتی مزاح، کرداری مزاح، طنز تے جگت نے نمایاں تھاں بنائی۔ ایس توں بعد پنجابی ناٹک وچ فلمی گیتاں تے ناچ نوں وی شامل کیتا جان لگا۔ گذشتہ دس سال توں 2011ء تک پنجابی ڈرامے دا اک نواں مہاڑ میوزیکل ڈرامے دی صورت عوام اندر مقبول ہو گیا اے۔ جیہڑا سٹیج اُتے ویکھے جان توں اڈوڈیو ڈرامے دی صورت گھر گھر ویکھیا جا رہیا اے لاہور توں اڈبائی شہراں وچ وی مقبول اے۔ طنز مزاح تے ذومعنی جملے دے مزاحیہ ناٹک مشرقی پنجاب وچ

وی دیکھن وچ آؤندے نیں جدوں دہلی سپر ہاؤس تھیٹر وچ سوٹی نرم وہٹی گرم، چڑھی جوانی بڈھے نوں، حلوہ سوچی داتے چسکا دوجی دا پیش کیتے گئے۔ ایہناں ناٹکاں وچ مغربی پنجاب دے کمرشل ناٹک وانگوں کھلے ڈھلے فحش جملیاں داورتا ہویا اے۔ مغربی تے مشرقی پنجاب دے ناٹکاں وچ میوزک دے استعمال و جھوں مہاڑ وکھو وکھ دسدے نیں۔ مغربی پنجاب دے کمرشل تھیٹر وچ ناٹک اندر فلمی قسم دا ناچ تے گانا، بے محل تے محض من پرچاؤن لئی مجراناٹک دے طور تے سامنے آؤندا اے مشرقی پنجاب وچ ناچ گانا باقاعدہ ناٹک دی کہانی مطابق تیار کر کے عموماً ناٹک وچ سمویا جاند اے۔ ایہدی مثال شیلہ بھائیادلی آرٹ تھیٹر اے۔

”ایہہ گروپ رقص تے موسیقی تے گیت دے امتزاج نال گذشتہ

40 سال توں ڈرامے دے فروغ لئی کم کر رہیا اے“۔ (8)

برصغیر وچ پنجابی ڈرامے دا اک ہور مہاڑ مزاحمتی تھیٹر دے حوالے نال ملدا اے۔ مزاحمتی تھیٹر واراں دی شکل وچ تے ایس علاقے وچ صدیاں توں کھیڈیا جا رہیا اے۔ مثلاً دے بھٹی دی وار، پورن بھگت، مرزا صاحبان، سکھاں دی وار، چٹھیاں دی وار، کورواں پانڈواں دی لڑائی، رام سیتا دی کہانی۔ پر جدید دور وچ مزاحمتی تھیٹر و جھوں نثری ڈرامے دی جہڑی صورت دسدی اے اوہ اپٹالہر دے آؤن نال ہور نمایاں ہوئی۔ مشرقی پنجاب وچ ایس لہر پیٹھ سر بے ناٹک وادی دی کوچ، کاگ سمے دا بولیا، گنگھی، ہلہ بول، جٹی ہیر، کال، مرزا صاحبان ورگے ناٹکاں نے مزاحمتی تحریک و جھوں پنجابی ناٹک دا اک ہور کچھ واضح کیتا۔ ڈاکٹر ستیش کمار ورمایس تحریک پیٹھ سر بے ناٹکاں بارے لکھدے نیں:

”جگدیش فریادی دے نال حکم چند خلیلی تے گیان وغیرہ نے کم کیتا

تے جٹی ہیر، کال، مرزا صاحبان نامی اوپیراں دا بعد پورنجن کیتا۔ تیرا

سنگھ چند نال شیلہ بھائیاسریندر کورنجن سنگھ مان، راجونت کور آدم کلا

کار کم کردے رہے“۔ (9)

1960ء توں پہلوں مشرقی پنجاب وچ ناٹک دا مہاڑ حقیقی۔ تھار تھ وادی نظر آندا اے پر 1960ء توں

بعد علامتی ہنگامی تھیٹر تے ایک تھیٹر دار و اج ہو یا مثلاً گردیاں سنگھ پھل دا ناٹک بنک (علامتی)، چوواہجے نئی سکا (ایک)، سنہرا کالا چٹا، مرد مر نہیں عورت عورت نہیں، کنگ مرزا تے سپیرا، ابروڈ ناٹک دے مہاڑ نوں ظاہر کردے

نیں۔ مشرقی پنجاب وچ گرثرن سنگھ اچھیا ناں اے جہنے پنجابی نائک نوں یونیورسٹی دے بند ہالاں دی سٹیج توں کڈھ کے پنڈاں وچ درختاں تھلے تے تھڑے اتے عوام سامنے لیا کھلاریا۔ گرثرن سنگھ دے نائکاں دالکھت ڈھنگ شروع وچ دھارمک محاورے والے رومانوی ترقی پسند رجحان داشکار رہیا جس نوں اوہ حقیقت پسندی دے ماحول دے پار لے گیا اے۔ کیونکہ اوہ اک اچھی دنیا وسان دا چاہیوان سی جس وچ کدھرے جبر تے لٹ نہ ہوئے اوہدے بعض نائک کمیونزم دیاں حداں چھوون لگدے نیں۔ داستان پنجاب، سکھی بے بسی مسکینیاں تے ہور نائک، چاندنی چوک توں سرہند، تک سیہس تلی تے، گلابی پگ اتے ہور نائک دھارمک تے انقلابی مزاحمتی مہاڑنوں سامنے لیاندے نیں۔ اکالی لہر وچوں سکھاں اندر دھارمک سطح تے انقلابی سوچ نوں پذیرائی ملی نتریا اک دوآبیا، بلے شیر دوآبیہ، ہس پھانسی چڑھے دوآبیہ، انقلابی پتر تے ناستک ایسے سوچ دی عکاسی کردے نیں۔ 1970ء توں 1995ء تک بھارت وچ کئی اہم سیاسی موڑ آئے۔ بھومی اندولن تحریک، پیسوسرکار ویلے مزارعیاں دی تحریک، کساناں دی زمیناں توں بے دخلی، ایمرجنسی، عملی تحریک، نکسل وادی تحریک، خالصتان تحریک، اپریشن، بلیو سٹار، بے انت سنگھ دا ظالمانہ رویہ ایس سارے خراب سیاسی ماحول دی گونج اس دور دے پنجابی نائک وچ دھارمک تے مزاحمتی رجحاناں نوں مزید کھلار کے سامنے لیاند اے۔ ایس دوران لکھے گئے نائکاں چندی گڑھ پواڑے دی جڑھ، کرفیو، کولاج تیراناں پنجاب، انقلاب زندہ باد، راج صاحبان داتے ٹنڈا حوالدار عوام تے تشدد تے ناانصافی دے خلاف نائک سامنے آندے نیں۔ لمے سمے دانرک (راجسی بھرٹھار چار)، اکائی دہائی سینکڑہ ہزار، (کامیاں دی تحریک) متر پیارا، (سوشلزم دا پرچار) رتا سالو، (جاگیرداری سسٹم دے خلاف) قصہ کرسی دا (فلم) سنگھاسن خالی ہے (شیل کمار دا بکری سرویسور دیاں سکینہ سیاسی موضوعات)۔ جنگی رام دی حویلی، ہوائی گولے، سونک بند کمرے، گھمن گھیری سارے دور دے سیاسی شعور نوں پیش کردے نیں۔

”ایہناں تحریکاں تے بدیسی ناٹ شلیاں نے پنجابی نائک نوں اس توں پہلوں دی ہتھارتھ وادی شیلی دے سوڑے گھیرے وچوں توڑیا جس دے نتیجے دے طور تے لوک ناٹ شلیاں دا موجود پنجابی نائک نال سمبندھ بنیا کپور سنگھ گھمن دے نائک پتلی گھروچ پتلی ناٹ دی لوک ناٹ شیلی دا کھل کے پریوگ ہويا۔ ہر سرن سنگھ نے نائک رام

لیلا پر میرا دی شیلی وچ جد کہ پریم جالندھری نے سار تھی تھیڑ کارج

کیتا۔‘ (10)

مشرقی پنجاب وچ سکھاں دی پہلے تے بعد دی سیاسی صورتحال وجہوں سیاسی شعور ڈھیر پختہ اے۔ جس دی عکاسی ایہناں دے ڈرامیاں وچ دسدی اے۔ بندہ بہادر، وک ایپک، مویاں سار نہ کائی (دلیپ سنگھ دے دکھانت بارے)، بیڑا بند نہ سکیوں (پنجاب وچ سکھی راج دی تباہی) گلنگا دادکھ، دار شکوہ دارکھ (تاریخی واقعات دے حوالے نال) حق پر ایانا ٹکاں بھائی لالو تے ملک بھاگی دی ساکھی، وارث (احمد شاہ ابدالی دے حملے بارے) وڈا گھلو کھار 1984ء دے واقعہ بارے ایہہ ناٹک سیاسی چٹنا نوں تاریخی کچھ نال سامنے لیاندے نیں۔

پاکستان وچ اک ای قوم ہون دے ناطے 1997ء توں بعد صورت حال پر امن رہی تے علیحدگی دی کوئی وڈی تحریک سامنے نہیں آئی۔ 1980ء دے دھا کے وچ البتہ اجوکا تھیڑ نے بول تے پابندی نوں محسوس کردیاں ہوئیاں گڈو تے بلھارور گے ناٹک رچے۔ ایہناں دامہاڑوی زیادہ تر سماجی تے تاریخی اے چنانچہ مشرقی پنجاب دی نسبت مغربی پنجاب وچ تاریخی تے اپیک رجحاناں دا ڈراما گھٹ دسد اے۔ مغربی پنجاب وچ مزاحمتی تحریک دامہاڑ میجر اسحاق دے نقفں تے مصلیٰ، نجم حسین سید دے تحت لہور، اک رات راوی دی، الغوالو پیرنی دی وار، سمی دی وار توں اڈ پنجاب لوک رہس ولوں سر بے ناٹکاں ہنیرے دا پندھ، دھرو، کتن ہارے، زنانی، کراٹ، شاہد ندیم دے ناٹکاں بری لپڑ وچ نظر آؤندا اے۔ ایہناں ناٹکاں وچ اجتماعی طور تے انفرادی سطح تے معاشرے اندر افراد نال ہون والی کھچ دھروتے نا انصافی نوں مزاحمتی کچھ نال پیش کیتا گیا اے۔ مزاحمتی تحریک توں اڈ پنجابی ناٹک دا بھرواں حصہ اوہ سیکولر ناٹک اے جیہڑا حقیقت پسندی دی لہر پٹھ سماج وچ جنم لین والے مسائل نوں درشکاں سامنے لیاند اے مثلاً مشرقی پنجاب وچ جتندر براڑ، انیتا سب دلش، نیتا مہندرا، نیلم مان سنگھ، شیلہ بھائی وغیرہ نے ناری سمیاتے ناری چٹنا دے حوالے نال کئی کہانیاں نوں ناٹکی کرت دتی۔ فاصلے، کدیسن چڑی دی امبرول اڈاری، ایہناں دی آواز، بیگمیں دی دھی، سکی لکھ، لڑکی جس نوں رونا نہیں آؤندا، جدوں میں صرف اک عورت ہندی آں ایس موضوع دے نمایاں ناٹک نیں۔ مغربی پنجاب وچ شاہد ندیم، ہما، نانکھ، ظہور جوئیہ، فاروق، رخسانہ خاں تے نگہت خورشید نے زنانیاں دے مسائل نوں اجاگر کیتا۔ زنانی، چولہا، گڈو، دکھ دریا، کلثوم دی کہانی توں اڈ خصماں کہانیاں تے رتجھاں رنی دے ڈرامیاں نے زنانی کچھ نوں پنجابی ناٹک وچ نمایاں کیتا۔

پنجابی ناولٹک دا اک ہور مہاڑ تھیٹر برائے تبدیلی و جہوں اے جس وچ پنجابی ناولٹک نوں سماجی سطح تے تعلیم و تربیت تے سوچ دی تبدیلی واسطے مقصدی حوالے نال ورتوں وچ لیا یا جاندا اے۔ ایس سلسلے وچ انٹرا ایکٹوریسور سنٹر لاہور، چولستان ڈیپلمنٹ سوسائٹی بہاولپور، جاگ بہاولپور، سوجھلا ناولٹک گروپ ملتان، نواں تھیٹر لاہور، کوہاٹ تھیٹر گروپ، برگد تھیٹر گروپ گوجرانوالہ، سنگتانی گروپ راجن پور وغیرہ نے ودھیرا کم کیتا۔ ایس قسم دے ناولٹک وچ کسے سماجی مسئلے اُتے پہلوں ادھان ناولٹک پیش کیتا جاندا اے فیرویکھن والیاں نوں ناولٹک دا حصہ بنا کے اوہناں دی سوچ مطابق مسئلے داخل تلاش کیتا جاندا اے، جیہڑا مسئلے دا سچا حل تے اوس کمیونٹی واسطے قابل قبول ہوئے۔ ایس قسم دے ڈرامیاں دے موضوع عموماً زنانیاں واسطے معاشرے اندر عزت تے تکریم پیدا کرنا، تعلیم، بال مزدوری، بھٹے مزدور، ونی دی رسم، وٹاٹا، طلاق، جہیز وغیرہ دے مسائل اُتے لکھے جانداں نیں۔ ایس قسم دے تھیٹر بارے آگستو بوال لکھدا اے:

”محکوم لوگوں کی poetic کو سمجھنے کے لیے ضروری ہے کہ اس کا بنیادی مقصد ہمارا مقصد ہو یعنی لوگوں کی تبدیلی۔ تماشائی جو کہ تھیٹر میں خاموش کردار ادا کرتے ہیں اس کیس میں اداکار بن جاتے ہیں۔ جو کہ ڈرامے کا رخ تبدیل کر سکتے ہیں۔“ (11)

پنجابی ناولٹک وچ اگرچہ سیکولر رجحانات ہمیشہ نمایاں رہے نیں مشرقی پنجاب دے ناولٹک وچ مذہبی مہاڑ، مذہبی قصے کہانیاں تے ادھارت ناولٹکاں راہیں پنکڑا دسد اے۔ صدیاں توں رام لیلہ کرشن لیلہ، سیتا رام لکشمین دے قصے مہا بھارت رامائن دی کہانیاں توں لے کے جدید دورانیہ ویس و یہویں صدی وچ سکھ گوراں دیاں جنم ساکھیاں پنجابی ناولٹک وچ مذہبی مہاڑ نوں پیش کردیاں نیں۔ جن سچ پلے ہوئے، گور بن گوراں اندھیرا، تلونڈی دی شمع، دھریئے دھرم نہ چھڈیے، سیس دیاں اشترن نہ دیاں وغیرہ ناولٹکاں نے مذہبی ماننا و جہوں شہرت کھٹی پر مغربی پنجاب دے ناولٹکاں وچ کدے مذہبی مہاڑ نہیں دسد۔ مغربی پنجاب وچ ناولٹک دا جھکا مذہب تے پیر پیغمبراں دی تھاں روحانیت معرفت تے ابدی دنیا دی پریرنا دیندا دسد اے سجاد حیدر داسو بھاگہ، راتیں کرن شکار دلاں دے، خالی تاک کنول مشتاق دا بکل دے وچ چور، شاہ ندیم دا بلہا ربی عرفان تے معرفت دی تلاش دے ناولٹک

نیں۔ جدید دور وچ انسان نوں معاش توں اڈ معاشرے اندر رہندیاں ہوئیاں کئی طرح دے نفسیاتی دباء تے منو و گیا نک سمسیاواں داسا منا کرنا پیندا اے پر تیش گارگی دے نائکاں وچ انسانی نفس تے اوہدے اندر لے باہر لے تضاداں نال جمن والی صورتحال نوں بھروس ڈھنگ نال زیر بحث لیا گیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

”گڈی داسفر 1953ء، پرچھا نوں 1956ء، چھلیڈ 1959ء،

تڑک سار دا ہنرا 1960ء، کوئیل پھٹی لاوے چوں 1969ء ایسے قسم

دے نائک نیں۔“ (12)

ایس توں اپری منزل، ’من دیاں من وچ‘ انسان دے اندر ہونے والی اتھل پتھل دی عکاسی کردے نیں۔ جد کہ مغربی پنجاب وچ بانو قدسیہ داسدھراں، شاہندیم داشرم دی گل، نجم حسین داچوگ کسمبے دی آغا اشرف داجا دوتے شاعر ایس قسم دے نائک نیں۔ پنجابی نائک وچ اگرچہ ودھیرے نائک حقیقت پسندی دی لہر پٹھ لکھے گئے پر کجھ نائک البسڈ دے زمرے وچ وی آؤندے نیں جدوں انسان دیاں اندر لیاں تے باہر لیاں خواہشاں دا ٹکرا ہوندا اے تے اوہ آپ نہیں سمجھ سکدا کہ اوہ کیہ چاہندا اے۔ مشرقی پنجاب وچ پیل بچ تے لونگ گواچا، کنگ مرزا تے سپیرا، چوا بے نہیں سکا، سنہرا کالا چٹا، مرد مرد نہیں عورت عورت نہیں، ساڈے تن لتاں والا میز، میں تاں اک سارگی آں (اتم جیت)۔ مغربی پنجاب وچ ڈاکٹر ناہید شاہد داسموی کاغذ، یونس بٹ دا کھو، مستنصر حسین تارڑ دا پرتاوا آدنا ٹک بتدریج ایسے لہروں آشکار کردے نیں۔ پنجابی نائک دا اک ہور مہاڑ اوہدوں سامنے آیا جدوں ہندوستان دے دیس واسیاں نوں کسے نہ کسے مجبوری بھاروں اپنا دیس چھڈ کے امریکہ کینڈا افریقہ برطانیہ تے دوجے مکاں وچ جانا پیا پر دل دی سانجھ تے اوہ اپنی مٹی دی واشناناں جڑی سی۔ فیرویس دیس دیاں نویاں ریتاں، معاش دے مسائل نوں تہذیب نال ٹکرا سماجی معاشرتی تے سیاسی تضاد جیہڑے انسان دے اندر نفسیاتی مسائل وی پیدا کردیندے نیں۔

انگلینڈ وچ درشن سنگھ دا آتو داویا ہر بھجن سنگھ برک دے ’زمین‘ ترسیم نیلی گری دے ’لمبی سڑک لہوردی‘ لکھا سنگھ جوہر دے ’پونڈا دے پواڑے‘ کنیا وچ عجائب کمل دے ’لنجر آسمان‘ بگھیاڑ۔ عینکاں تے دستانیاں ورگے ہتھ، منٹو مریا نہیں۔ کینڈا وچ سکھ ونت ہندل دا پکٹ لائن، اجیر روڈ دا کاٹا مارو، کلونیندا گھیرا دا انھیاں

گلیاں، سچا سنگھ کینڈین۔ رویندر رروی دے درد یواراں ادھی رات دوپہر، صفر نائک، مکڑی نائک، اچھے نائک نہیں جیہڑے انسان دے اندر تے باہر دے تضاد توں لے کے مغرب دی معاشی ترقی تے اوس دے وگاڑ تے سپر طاقتاں دے تیسری دنیا نال ٹکرا نوں، عالمی سیاسی تناظر وچ الیکڈ دے دسدے نیں۔ جتھوں تک رویندر رروی دے نائکاں دا تعلق اے ایہہ تکنیکی اعتبار نال وی پنجابی دے ٹوٹل نائک دے زمرے وچ آؤندے نیں جنہاں وچ پرستی دھناں شیڈولائٹس، الٹرا لائٹس تے موسیقی دے جدید استعمال نال جدید عالمی سطح تے نویں رجحاناں نوں ظاہر کیتا گیا اے۔ کرتا سنگھ دگل ایہناں نائکاں بارے لکھدے نیں:

“The dramatic time in his play is not indistinguishable from Real time. There is no stage as such. The entire action takes place on cross roads. There is no logic of cause and effect in the behaviour and actions of characters”. (13)

رویندر دے نائک انفرادی تے اجتماعی سطح تے نفسیاتی ٹکرا انسانی تعلقات دے الجھاتے بیرون ملک دسدے ہندو اسیاں دی جذباتی سمسیاواں نوں جدید ناٹکی کرت نال پیش کیتا اے۔ رویندر رروی دے نائکاں بارے پروفیسر عاشق راہیل لکھدے نیں:

”ایہناں دے اکثر منظوم نائکاں دا موضوع دنیا داری دے کسے خاص علاقے نال تعلق نہیں رکھدا۔ پر ایہناں دا پسار تے ایہناں وچوں نکلدے نتیجے عالمی پدھر دے نیں۔“ (14)

ایہہ ودھیری خوشی دی گل اے کہ ایس ویلے پنجابی نائک وچ علامتی البسٹرنفسیاتی، کامیڈی، معاشی، معاشرتی، مزاحمتی، روحانی، مذہبی، حقیقی تاریخی غرض ہر طرح دے مہاڑ دسدے نیں۔ جس پاروں پنجابی نائک دے پسار وچ دیس پیاردی مٹی دی واشناوی اے تے نویں تہذیب دی پرپیرا داسا تھوی۔

حوالے

- 1- شوکمار مدھر، بھارت کے لوک ناٹھ کانی پرکاشن، دہلی 1980ء ص 27
- 2- شاہد رزمی، اپنا اور اُردو را ماخلیق کارپبلشرز، نئی دہلی 1995ء ص 32
- 3- سید اختر حسین اختر، پنجاب کی لوک ریت، لہراں ادبی بورڈ، لاہور 2006ء ص 62
- 4- عبدالغفور درشن قند، ماہنامہ: ڈراما نمبر، پشاور، فروری مارچ 1976ء ص 121
- 5- افضل پرویز لوک تھیٹر، لوک ورثہ اشاعت گھر، اسلام آباد، سن ندارد، ص 25
- 6- سید اختر حسین اختر، لوک نائک لہراں (ماہنامہ)، لاہور، اگست 1991ء ص 11-12
- 7- نجم حسین سید، جنگل دار اکھا، مجلس شاہ حسین، لاہور 1968ء ص 26
- 8- اُردو تھیٹر سیمینار نمبر، ایوان اُردو، دہلی، اپریل 1994ء ص 18
- 9- ڈاکٹر تنیش کمار ورما، پنجابی نائک داتھاس پنجابی اکیڈمی، دہلی 2005ء ص 80
- 10- نگہت خورشید، تھیٹر تے الیکٹرانک میڈیا دا پنجابی نائک ان چھپیا مقالہ پی ایچ ڈی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور، ص 367
- 11- عاصم کریم، تھیٹر آف پریسڈنٹراکٹریٹرسورس سنٹر، لاہور 2003ء ص 115
- 12- مہندر پال کاہلی، پنجابی ساہت دا اتھاس آدھونک کال، گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر 1990ء ص 81
- 13- Kartar Singh Dugal, From my book shelf, The Tribune (Daily), Chandigarh India, 28 July 1984
- 14- عاشق راہیل، پروفیسر، لہراں (ماہنامہ)، لاہور دسمبر 2001ء ص 38